

AGATA MUSIAŁ¹, MARIA KEMPA², MATEUSZ BOGACZ³, KATARZYNA MATEJA⁴

Prof. dr hab. n. med. Adam Wawrzyniec Bochenek (1875–1913) — wybitny polski anatom. Setna rocznica śmierci

Prof. dr Adam Wawrzyniec Bochenek (1875–1913) — Eminent Polish Anatomist — 100th Anniversary of His Death

¹Katedra i Zakład Anatomii Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ²Katedra Nauk Społecznych i Zakład Historii Medycyny i Farmacji Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach, ³Studenckie Koło Naukowe przy Katedrze Nauk Społecznych i Zakładzie Historii Medycyny i Farmacji Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach, ⁴Studenckie Koło Naukowe przy Katedrze Nauk Społecznych i Zakładzie Historii Medycyny i Farmacji Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach

Streszczenie

Nazwisko Adama Bochenka znane jest wszystkim polskim lekarzom i studentom medycyny od ponad 100 lat. Dzieło, które stworzył, pomaga budować fundamenty wiedzy kolejnych pokoleń medyków aż do dnia dzisiejszego.

Anatomia człowieka Bochenka jest książką niezwykłą. Liczne ilustracje oraz charakterystyczny dla autora lekki styl pisania sprawiają, że wiedza z pozoru tak nieprzystępna i rozległa staje się przejrzysta i łatwiejsza do zrozumienia. Pozycja ta jest przykładem klasycznego, obszernego podręcznika anatomii, na jakiego napisanie niewielu tylko autorów na świecie potrafiło się zdobyć. Przez ostatnie 100 lat publikacja ta wprowadzała kolejne pokolenia lekarzy nie tylko w tajniki anatomii, ale i całej medycyny. Mimo upływu czasu, dzieło Bochenka wciąż jest uważane za podręcznik wiodący na wszystkich uczelniach medycznych w Polsce, czego niezbitym dowodem są ukazujące się regularnie nowe jego wydania.

Z okazji setnej rocznicy śmierci wybitnego polskiego anatoma pragniemy przypomnieć pokrótce jego życiorys, a także przybliżyć historię powstawania największego z jego dzieł.

Słowa kluczowe: Bochenek, anatomia, historia medycyny

Summary

The name of Adam Bochenek have been familiar to every physican and medical student in Poland for a hundred years. For all those years, the book he have written, has been introducing new generations of future doctors not only to anatomy but to the medicine in general.

Bochenek's *The Human Anatomy* is an extraordinary book. Typical for the author, descriptive way of writing as well as numerous drawings make all this vast and inaccessible knowledge more clear, lucid and sometimes even addictive. It is an example of a classical, extensive handbook of anatomy.

Despite the passage of time, *The Human Anatomy* is still the leading textbook for all medical universities in Poland, and its new editions coming out every few years are the best way to prove it.

Keywords: Bochenek, anatomy, history of medicine

Adam Bochenek to wybitny przedstawiciel polskiego środowiska naukowego XIX i XX w., który w sposób szczególnie przyczynił się do rozwoju anatomii. Dnia 25 maja 2013 roku minęła 100. rocznica jego śmierci. W związku z tym wydarzeniem warto przypomnieć życie i zasługi wybitnego polskiego anatoma. Mimo ogromnego wkładu w rozwój polskiej medycyny Adam Bochenek jest postacią stosunkowo mało znaną, często pomijaną w opracowaniach historycznych. Dostępne zaś źródła przedstawiają jego osobowość i losy bardzo fragmentarycznie. W historiografii brak jest pełnej i wyczerpującej monografii dotyczącej jego osoby.

Adam Bochenek urodził się dnia 10 sierpnia 1875 roku w Krakowie. Jego ojciec, Mieczysław Bochenek, pochodził z krakowskiej rodziny bankierskiej i był profesorem ekonomii politycznej oraz dziekanem Wydziału Prawa i Administracji w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zmarł w 1887 r., kiedy Adam był jeszcze dzieckiem. Matka, Helena z Klickich, zajmowała się domem i dziećmi. Zmarła w 1903 r. Miał trzech braci — Bronisława, Lucjana i Mieczysława oraz siostrę Annę, która zmarła w czwartym miesiącu życia [1]. Z czasów dzieciństwa zachowały się m.in. listy sześciolatniego Adama do rodziców oraz kartka urodzinowa od matki. Czas dzieciństwa był nie tylko czasem zabawy, lecz także pierwszych nauk.

Swoją edukację Adam rozpoczął wczesnie, w domu rodzinnym. Mając dziewięć lat, został zapisany do III Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie [2], które znajdowało się wtedy u zbiegu ulicy Krupniczej i Podwala w kamienicy Jana Goetza. Z powodu licznych problemów ze zdrowiem od początku należał do grupy prywatystów, czyli uczniów, którzy pozostawali w luźnym związku ze szkołą, zdając jednak roczne i półroczne egzaminy, zapewniające im promocję do następnej klasy. Nie był uczniem przodującym z przedmiotów humanistycznych, ale nauki przyrodnicze nigdy nie sprawiały mu większych trudności. Mimo że w drugiej klasie opuścił łącznie 182 godziny, w 1892 roku ukończył gimnazjum, uzyskując głównie oceny „chwalebne” i „zadowolające” [3], jako pierwszy z braci zdał też maturę [4]. Oryginał świadectwa zachował się do dnia dzisiejszego. Trudy edukacji nie były jednak w stanie przesłonić gimnazjaliście również uroków młodości: „był jednym z najlepszych uczniów, lubianym ogólnie przez profesorów i kolegów” [5]. W październiku 1982 roku zapisał się jako słuchacz zwyczajny na Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie [6].

Adam Bochenek na początku swojej drogi naukowej spotkał dwie wybitne postaci polskiej anatomii — Kazimierza Kostaneckiego i Ludwika Teichmanna (1823–1895), u którego 11 marca 1894 roku zdał egzamin z anatomii opisowej, uzyskując ocenę bardzo dobrą (ryc.

8). W czasie studiów nauka pochłonęła Adama całkowicie [7]. Swoją wiedzę medyczną rozszerzał z ogromnym zapałem, osiągając znakomite rezultaty, a przez swoich znanych i wymagających profesorów oceniany był najczęściej notami celującymi lub bardzo dobrymi [8]. Przeprowadzane w tym czasie przez profesora Kostaneckiego nowoczesne wykłady z anatomii porównawczej mózgu były prawdopodobnie przyczyną zainteresowania się Adama Bochenka tą dziedziną wiedzy. Jako student trzeciego roku uzyskał posadę demonstratora przy Zakładzie Anatomii Porównawczej [9], a niedługo potem opublikował swój pierwszy artykuł na łamach „Wszechświata”, traktujący o „Ruchu w świecie zwierząt” [10].

W listopadzie 1897 roku złożył rygorozę lekarskie [11], a 6 marca 1898 roku, czyli niecałe cztery miesiące później, uzyskał stopień doktora wszech nauk lekarskich. Promotorem pracy był profesor Tadeusz Browicz (1847–1928). Rok później dr A. Bochenek został mianowany II asystentem przy katedrze anatomii kierowanej przez profesora Kostaneckiego. Rozpoczynając tam pracę, uzyskał stypendium ufundowane przez Kazimierza Klimowskiego [12] w wysokości 800 koron rocznie. Uzyskanie stypendium umożliwiło Adamowi rozpoczęcie studiów w Berlinie [13] u profesora Oscara Hertwiga, gdzie rozszerzał swoją wiedzę z zakresu biologii rozwoju [14].

W 1899 roku wyjechał ponownie, tym razem do Strasburga, do Instytutu kierowanego przez profesora Gustava Schwalbego, gdzie poznawał metody pomiarów antropometrycznych, badając m.in. czaszki na przykatedralnym cmentarzu [15]. Nauka ta jednak zupełnie nie przypadła mu do gustu, o czym zwierzał się w liście do przyjaciela, Emila Godlewskiego: „Podjąłem się antropologii, a przedmiot ten, który tak mało znałem, nie może mnie w żaden sposób zająć. To dziś nauka zupełnie martwa, a jedynie tacy starzy, co już na innym polu pracować nie mogą, na antropologię się rzucają. Naprawdę jest teraz w Niemczech sześciu czy siedmiu antropologów, ale to sami starzy. Mówili mi tutejsi asystenci, że panowało tu między nimi zdziwienie, że kogoś na antropologię wysyłają. Rozumiesz jak mi to wszystko było bolesne, a zwłaszcza, że chcąc się przyuczyć milczałem z tem przed wami i przed rodziną, ale to było tylko przez pewien czas możliwe. Wreszcie myśli moje nie dały mi już spokoju i napisałem do mamy, a później do profesora. Profesor pisał, żebym wobec tego wracał niezwłocznie. Ale muszę robotę pokończyć, więc wątpię, bym mógł wrócić wcześniej jak na święta. Ja sam jestem sobie winien, że się podjąłem uczyć przedmiotu, którego nie znałem prawie. Profesor chciał mi, jak sam pisze, przyspieszyć karierę uniwersytecką, ale mi to ją raczej zupełnie złamie” [16].

Pomimo niechęci Bochenka do tej dziedziny wiedzy, zawarte w jego podręczniku informacje dotyczące kostnienia przyczyniły się do rozpoczęcia w naszym kraju badań nad tzw. wiekiem kostnym. Preparaty kostne służące wtedy do badań do dziś znajdują się w muzeum katedry anatomii [17]. Z tego okresu pochodzą też publikacje, które wywarły znaczny wpływ na badania antropologiczne nad ludnością zaboru rosyjskiego [18].

Od listopada 1900 roku Bochenek pracował w Louvain pod kierunkiem profesora Arthura van Gehuchtena, „gdzie gruntownie zapoznał się z kierunkiem i metodami badania przebiegu dróg nerwowych w osi mózgowordzeniowej drogą degeneracji wtórnych jako też z innymi metodami, pozwalającymi określić dokładniej stany czynnościowe w elementach nerwowych” [19]. Badania dotyczące układu nerwowego stały się dla Adama ogromną pasją, której poświęcił się bez reszty. Ta dziedzina wiedzy wówczas zupełnie niepoznana okazała się olbrzymim polem prac dla młodego badacza. Liczne zagraniczne wyjazdy naukowe Bochenka były możliwe głównie dzięki inicjatywie profesora Kostaneckiego, który kładł wielki nacisk na wzrost kadry badaczy naukowych oraz rozwój nowych eksperymentalnych metod badawczych. Gromadził wokół siebie młodych i chętnych do pracy naukowców, do grona których oprócz Bochenka należeli m.in. Emil Godlewski i Tadeusz Rogalski, przyszły kierownik Katedry Anatomii Collegium Medicum UJ. Po powrocie z Belgii w 1901 roku Bochenek przygotował pracę pod tytułem „O budowie komórki nerwowej ślimaka *Helix pomatia*”, na podstawie której uzyskał habilitację [20]. W związku z ogromnymi problemami finansowymi UJ, docentom często nie wypłacano należnych wynagrodzeń. Od 1904 roku przez okres dwóch lat Bochenek pracował nieodpłatnie [21].

W 1906 roku, w wieku 31 lat, młody anatom został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego [22]. Od roku 1901 aż do śmierci prowadził także wykłady z anatomii w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie. Dnia 16 maja 1913 roku odbył się ostatni wykład z „anatomii narządów zmysłowych”, a także ostatni przeprowadzony przez młodego profesora egzamin.

Rozwój naukowy Adama Bochenka należał do najbardziej dynamicznych na Wydziale Lekarskim UJ w tamtych czasach, co świadczy zarówno o dobrej współpracy z kierownikiem katedry, jak i o ogromnym zaangażowaniu i pracowitości młodego naukowca.

Pozostawił on po sobie 30 [23] publikacji naukowych, 16 prac napisano pod jego kierownictwem. Głównym obszarem zainteresowań Bochenka była neuroanatomia [24]. Prace z tej dziedziny można podzielić na kilka grup. Pierwsza to badania struktur układu nerwowego bezkręgowców. Druga grupa to badania połączeń w układzie

nerwowym kręgowców, a trzecia to prace dotyczące anatomii spłotu naczyniówkowego żaby [25]. Prace dotyczące neuroanatomii kręgowców są pionierskie ze względu na staranną i precyzyjną metodykę badań. Adam Bochenek stosował najnowsze metody histologiczne. Jego studia stanowiły podstawy do dalszych badań anatomoporównawczych [26].

Przełomem okazał się artykuł wydrukowany w 1901 r. w czasopiśmie „Le Nevraxe”. Bochenek opisywał w nim przebieg nerwu trójdzielnego w pniu mózgu, na podstawie doświadczeń przeprowadzonych na królikach. Zwierzętom tym usuwał końcowe odgałęzienia nerwu V, czyli nerw bródkowy i nerw podoczołowy. Wykazał, że włókna biegnące ze wszystkich trzech gałęzi nerwu V dochodzą do pnia mózgu, dokładniej do pasma rdzeniowego, oraz że mają odrębną lokalizację [27]. Fakt ten do dziś stanowi podstawy zabiegów neurochirurgicznych pasma rdzeniowego nerwu trójdzielnego.

Publikacje prof. Adama Bochenka z dziedziny neuroanatomii są odzwierciedleniem ówczesnego dynamicznego rozwoju badań nad układem nerwowym. Bochenek wykorzystywał wszystkie dostępne metody badawcze i uzyskiwał wyniki, które w znacznym stopniu przyczyniały się do uzupełnienia wiedzy o budowie układu nerwowego. Inne publikacje prof. Bochenka dotyczyły dziedziny antropologii, rozwoju komórki, budowy przytarczyc, budowy przysadki mózgowej, a te wcześniejsze ruchu w świecie zwierząt.

Był autorem podręcznika anatomii jamy ustnej dla dentyków [28] i współautorem podręcznika histologii Henryka Hoyera [29].

Największym dziełem Adama Bochenka jest jednak *Anatomia człowieka*. Dzieło zostało napisane z powodu braku odpowiedniego podręcznika w języku polskim. W tamtym czasie wzrastała liczba studentów pochodzących z zaboru rosyjskiego, dla których nauka z niemieckojęzycznych książek była dużym utrudnieniem. Bochenek będąc wrażliwym na los studentów, postanowił sprostać ich oczekiwaniom i stworzyć podręcznik, z którego będą mogli korzystać lekarze i studenci z całego kraju. „Bochenek widział te kolosalne trudności, jakie uczniowie napotykali przy uczeniu się anatomii, tej podstawy nauk lekarskich i wtedy odczuł potrzebę, że dla naszej polskiej młodzieży należy coś więcej zrobić, niż dać jej tylko wykład w ojczystym języku, bo słowo żywe przebrzmiewa szybko, a uczyć się trzeba z obcych podręczników” [30].

W 1909 r. ukazał się pierwszy tom dzieła zawierający artrologię, osteologię, syndesmologię i miologię, a w planach były jeszcze trzy kolejne tomy [31]. Zgodnie z tradycyjnymi układami podręczników, tom drugi miał zajmować się tematyką trzewi, tom trzeci układu krwio-

nośnego, a tom czwarty ośrodkowego i obwodowego układu nerwowego. Każdy z tomów miał być również opatrzony dobrej jakości i szczegółowymi ilustracjami. Jak określił to H. Hoyer, „Anatomia Bochenka to nie tylko podręcznik, lecz równocześnie atlas. Podręcznik pisany z widocznym zamiarem, aby uczący się anatomii nie tylko nauczył się, ale także zrozumiał ją” [32]. Autorami ilustracji w pierwszym tomie byli m.in. dr Jan Barącz i Leonard Strojnowski. Obecnie oryginały znajdują się w zbiorach Katedry Historii Medycyny Collegium Medicum UJ [33].

Kolejne tomy podręcznika wydawane były już pośmiertnie, ale i tak bazę dla nich stanowiły notatki pozostawione przez pierwszego autora. W redagowaniu podręcznika, na przestrzeni lat, brało udział wielu wybitnych naukowców, m.in. Stanisław Ciechanowski i Edward Loth, którzy odpowiadali za wydania przedwojenne, oraz Michał Reicher, Wiesław Łasiński oraz Janina Sokołowska-Pituchowa. Z czasem podręcznik został rozszerzony do siedmiu tomów, by ostatecznie przyjąć formę pięciotomową, w której wydawany jest do dziś. Ostatnie trzynaste wydanie ukazało się w 2010 r. Wspaniała kariera naukowa profesora Bochenka została przerwana nagłą tragiczną śmiercią, która odbiła się dużym echem w polskim środowisku akademickim. Wybitny anatom zmarł 25 maja 1913 r., w szpitalu, po 9 godzinach cierpień. Miał zaledwie 38 lat. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie [34].

Powstało wiele plotek i mitów związanych z jego śmiercią. Jedna wersja podaje, że zatrut się jadem trypim, by móc opisać jego działanie [35]. Inna, że przyczyną zgonu był środek do konserwacji preparatów, który podał sobie w depresji spowodowanej zmianami reorganizacyjnymi na uczelni i odsunięciem go od prac badawczych. Jako powód podawano także zawód miłośny i przyjęcie trucizny. Żadna z tych wersji nie znajduje jednak potwierdzenia. Bezpośrednią przyczyną było przyjęcie przez profesora zbyt dużej dawki caluolu [36]. Co prawda brak jest badań toksykologicznych, jednak wersję o zatruciu caluolem potwierdza akt zgonu zachowany w parafii św. Mikołaja w Krakowie, relacja rodziny oraz karta żałobna umieszczona w „Biesiadzie” [37]. „Wskutek przepracowania cierpiał on na pewien rozstrój nerwowy i leczył się zastrzykując sam sobie pod skórę caluol. Prawdopodobnie użył dawki zbyt silnej, wskutek czego nastąpiło zatrucie, któremu zaradzić pomoc lekarska nie mogła” [38].

Z relacji ustnej rodziny wiadomo o dwóch wcześniejszych próbach samobójczych. Najprawdopodobniej przyczyną, która pchnęła Adama Bochenka do tak tragicznego czynu, była depresja, którą był obciążony rodzinnie i z którą borykał się już od wielu lat [39].

Piśmiennictwo

1. Korespondencja rodziców A. Bochenka i drzewo genealogiczne Klickich i Bochenków, Archiwum rodzinne Bochenków, Łowicz.
2. Świadczenia semestralne Adama Bochenka, Archiwum III Gimnazjum, II LO im. Jana III Sobieskiego w Krakowie
3. Świadczenia semestralne Adama Bochenka, Archiwum III Gimnazjum, II LO im. Jana III Sobieskiego w Krakowie; obowiązujące „skala ocen i postępu”: celujący, bardzo dobry, dobry, zadowolający, dostateczny, niedostateczny, zły; „obyczaje”: chwalebne, dobre, dość dobre, naganne i złe.
4. Świadczenie maturalne Adama Bochenka, Archiwum Katedry Historii Medycyny CM UJ.
5. Maziarski S., *Śp. Adam Bochenek, Now. Lek.* 25, 7, 390.
6. Indeks studenta Adama Bochenka, Archiwum Katedry Historii Medycyny CM UJ.
7. Maziarski S., *Śp. Adam Bochenek, Now. Lek.* 25, 7, 390; listy A. Bochenka do E. Godlewskiego, Archiwum UJ, DIV64.
8. Indeks studenta Adama Bochenka i poświadczenia zdawania egzaminów prywatnych przez studenta A. Bochenka, Archiwum Katedry Historii Medycyny CM UJ.
9. Curriculum vitae Adama Bochenka, AGAD, zesp. Min. W i O, 50 u., pismo prof. N. Cybulskiego do doktora A. Bochenka i sprawozdanie z posiedzenia WL UJ, Archiwum Katedry Historii Medycyny CM UJ.
10. Bochenek A., *O ruchu w świecie zwierzęcym— Hipotezy, którymi starano się tłumaczyć, objawy ruchu istot żyjących, Wszechświat* 1897, 16, 34, 529–533 i 35, 551–555.
11. Maziarski S., *Śp. Adam Bochenek, Now. Lek.* 25, 7, 390.
12. Stypendium Klimowskiego, Archiwum UJ, S II; Perkowska U., *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim*, PAN 1975, 64, 85.
13. Kazimierz Klimowski (1810–1885), radca kolejalny, fundator stypendium, które jako jedyne przyznawane było studentom wszystkich wydziałów, również teologicznego, także na studia zagraniczne.
14. Profesor Oskar Hertwig (1849–1922), biolog, prof. biologii, histologii i embriologii w Berlinie, prowadził badania dotyczące procesu zapłodnienia i pierwszych etapów rozwoju embrionalnego, był również nauczycielem Kazimierza Kostaneckiego, który w Berlinie studiował medycynę i uzyskał tytuł doktora medycyny i chirurgii.
15. Mierzwa J., Rogawski K., *In memory of Adam Bochenek, Fol. Morph.* 1979, 38, 243; Miałkiewicz Cz., *Związki krakowskich anatomów z antropologią*, 1970, 29, 131; Listy A. Bochenka do E. Godlewskiego, Archiwum UJ, DIV64.
16. Listy A. Bochenka do E. Godlewskiego, Archiwum UJ, DIV64, list z dn. 9.03.1900.
17. Miałkiewicz Cz., *Związki krakowskich anatomów z antropologią*; Listy A. Bochenka do E. Godlewskiego, Archiwum UJ, DIV64.

18. Bochenek A., *Głównejsze cechy charakterystyki antropologicznej ludności włościańskiej okolicy Kutna I Łęczycy, Materiały Komisji Antropolog. AU w Krakowie*, Kraków 1903, 7, 101–113.
19. Maziarski S., *Śp. Prof. Dr Adam Bochenek, Por. Lek.* 1913, XLVIII, 595.
20. Bochenek A., *O budowie komórki nerwowej ślimaka Helix pomatia*. Nakładem autora, Kraków 1901.
21. Perkowska U., *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim*, PAN 1975, 65; Mierzwa J., Rogawski K., *In memory of Adam Bochenek...*, *Fol. Morph.* 1979, 38, 247; akta Kat. Anatomii, Archiwum UJ, WLII 141, 142.
22. Mianowanie Adama Bochenka profesorem nadzwyczajnym; Akta Kat. Anatomii; Archiwum UJ, WLII 141, 142.
23. Maziarski S., *Nowiny Lekarskie* 1913, XXV, 7, 393.
24. Maziarski S., *Śp. Prof. Dr Adam Bochenek, Por. Lek.* 1913, XLVIII, 595.
25. *Ibidem*.
26. Miałkiewicz Cz., *Związki krakowskich anatomów z antropologią*.
27. Bochenek A., *La racine bulbo-spinale du trijumeau et ses connexions avec les trois branches peripheriques, Le Nevraxe* 1901, 3, 107–120.
28. Bochenek A., *Anatomia i rozwój jamy ustnej i zębów*, Warszawa, Nakładem Przeglądu Dentystycznego, 1905.
29. *Podręcznik Histologii Ciała Ludzkiego*, red. H. Hoyer, Warszawa 1901, rozdział II: „Tkanka nabłonkowa” (72–85), napisał A. Bochenek.
30. Maziarski S., *Śp. Dr Adam Bochenek, Now. Lek.* 1913, XXV, 7, 391 i 393.
31. Bochenek A., *Anatomia człowieka*, Kraków 1909, T. I.
32. Hoyer H., *Prof. Dr Adam Bochenek. Anatomia człowieka, Lwowski Tygodnik Lekarski* 1909, 33, 383.
33. Bochenek A., *Anatomia człowieka*, Kraków 1909, T. I.
34. Rejestr Cmentarza Rakowickiego w Krakowie 1819 — Grobowiec A. Bochenka, kw. 21, gr. rodz.
35. Karta żałobna, *Dr Adam Bochenek, Biesiada* 1913, 24, 475.
36. Po tak znacznym upływie czasu, pomimo licznych prób, niestety nie udało nam się odnaleźć składu chemicznego caluolu.
37. Parafia św. Mikołaja w Krakowie, Liber defunctorum, D IV; Relacja ustna rodziny A. Bochenka; Karta żałobna, *Dr Adam Bochenek, Biesiada* 1913, 24, 475.
38. Karta żałobna, *Dr Adam Bochenek, Biesiada* 1913, 24, 475.
39. Relacja ustna rodziny A. Bochenka.